

ФОРМИ ТА ВИДИ КАТУВАННЯ FORMS AND TYPES OF TORTURE

Гумін О.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Коваль М.М.,
*асистент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Висвітлено думки різних науковців щодо форм та видів катувань, розглянуто процедуру катування, яку застосовували на українських землях, та наслідки, які наставали після неї.

Ключові слова: катування, тортури, види катування, фізичні та психологічні наслідки.

Освещены мнения различных ученых относительно форм и видов пыток, рассмотрены процедуры пыток, которые применяли на украинских землях, и последствия, которые наступали после нее.

Ключевые слова: пытки, виды пытки, физические и психологические последствия.

The opinions of various scholars about forms and types of torture are highlighted, the procedure of torture that was used in the Ukrainian lands and the aftermath of it were considered.

Key words: torture, forms of torture, physical and psychological consequences.

Постановка проблеми. При розслідуванні кримінальних проваджень про катування перед слідчим постає питання правильності дослідження форм та видів катувань, які застосовувались до потерпілого.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичною основою дослідження стали праці українських і зарубіжних учених, які розробляли методіку розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи: О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, О.М. Васильєва, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, Т.С. Волчецької, І.Ф. Герасимова, О.О. Юхна, М.В. Даньшина, В.А. Журавля, С.Ф. Здоровко, В.М. Карагодіна, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова.

Мета статті – розкрити зміст форм та видів катування, які застосовують на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Перше наукове дослідження способів катування під час кримінального провадження датоване кінцем XV ст. У 1486 р. викладачі Кельнського університету Я. Шпренгер і Г. Крамер написали посібник інквізитора «Молот відьом» («Hexenhammer»), який містив детальну процедуру судочинства з тим, «щоби як духовні, так і цивільні судді мали готові прийоми катувань під час ведення суду. Це був, по суті, перший кримінальний процесуальний кодекс [1].

На початку XVI ст. імперське законодавство у Німеччині визнає вже за необхідне встановити межі безмежного застосування катування. Статут Карла V (Halsgerichtsordnung) наказує суддям не піддавати нікого тортурам, поки не буде встановлено ґрунтовних і достатніх доказів проти підозрюваного і поки не доведено існування злочину. Показання обвинуваченого, які він дав під час застосування катування,

навіть не записували, а у протокол вносили показання дане безпосередньо після катування. Через кілька днів обвинуваченого знову запитували, чи підтверджує він свої показання. Особливо широко практикували катування під час «епідемії» процесів відьом, коли для застосування катування було достатньо лише підозри у чаклунстві. Катування застосовували не тільки до постановлення вироку як спосіб виявлення винності підсудного, а й після засудження винного для виявлення його спільників.

Самі форми катування були надзвичайно різноманітні і змінювалися відповідно до умов часу і місця: так, лише у Німеччині наприкінці XVI ст. практикували від 60 до 70 видів катувань. Застосовували найрізноманітніші знаряддя, наприклад, іспанські залізні черевики з цвяхами, які при закручуванні черевика впиналися у ногу, або шотландський чобіт, що складався з дерев'яних дощочок, які стискалися на носі гвинтом, а для посилення болю між ногою і дощочками заганяли молотком дерев'яні клини або ж вбивали цвяхи під колінну чашку. У деяких місцевостях обвинуваченого садили у крісло або клали на лавки, всіяні цвяхами, які впиналися у тіло, або ж прив'язували до дошки і розтягували за руки і ноги, при цьому цвяхи або ножі різали тіло. У Нюрнберзі застосовували катування «шпиговане зайця»: по голій спині проводили кілька разів особливим вальком з набитими цвяхами, які вирізали цілі смуги шкіри і м'яса. Саме катування поділялось на кілька ступенів або градусів, причому суд заздалегідь визначав порядок і ступінь, до якого потрібно було довести катованого, і визначав запитання, які ставили під час катування. Якщо обвинувачений витримував катування і не зізнавався, то його вва-

жали виправданим або, у важливіших випадках, засуджували до пом'якшеного покарання.

У богемських та австрійських землях застосовували різні катування. У Богемії, наприклад, це: 1) затискання пальців рук в особливі лещата (Daumstock), причому для посилення страждання по лещатах били молотком, 2) шнування (Schnurrung) витягнутих вперед рук мотузкою і 3) розтягування тіла допитуваного на сходах, причому для посилення катування допитуваному припікали боки восковими свічками. В Австрії, крім затискання пальців у лещата і шнування (останнє виконували інакше, ніж у Богемії), застосовували ще підняття допитуваного у повітря на мотузці, пропущеної через укріплений у стелі блок, причому катування посилювалася підвищенням до ніг важких гир. На розсуд суду замість одного із зазначених вище видів катування могли застосовувати затискання ніг в іспанські черевики.

На тлі сусідів середньовічна Україна виглядала ледь не оазою гуманізму, де катування у карному процесі застосовували лише у виняткових випадках, коли показами двох або більше свідків чи показами самого обвинуваченого було неможливо довести вину чи невинуватість підсудного. При цьому смертна кара застосовувалась набагато рідше, ніж у сусідніх країнах. Причиною було поширення на українських теренах Магдебурзького права, що встановлювало самоуправління міст. Робота ката, яку мав оплачувати магістрат, коштувала недешево, власного ката мало далеко не кожне місто, тож мордування, як і смертна кара, траплялись у судовій практиці не так і часто [2].

У своєму дослідженні М. Івановський згадує, що проблеми катування розглядали на початку XVIII ст. Вольтер, Чезаре Бекарі, які активно виступали за заборону катування [3].

Поява проблем катування на теренах нашої держави бере початок з середньовічної епохи правління Чингісхана (1206), коли головним способом отримання доказів вважалося «взяття на муки». Царський судейник 1550 р., Соборне Укладення 1646 р., Указ 1673 р. передбачали обов'язкові способи катування за підозрою у скоєнні тяжкого злочину. Стандартною процедурою на той час було триразове катування вогнем та батоном, а смертна кара передбачалась як основний вид кримінального покарання. Урешті-решт, мордувати стали навіть у деяких цивільних справах [3]. В історії можна простежити, що деякі види катування, які застосовували ще до нашої ери, відображено як кримінальні покарання.

За правління Івана Грозного катування прирівнювалось до смертної кари за ступенем жорстокості. Так, під час Новгородського погрому 1570 р. заколотників кілька днів катували, а потім топили у річці разом з дружинами і дітьми [4, с. 559–560]. Як писав Г. Штаден, «цілих шість тижнів без перерви тривали жах і нещастя у цьому місті» [5, с. 90].

Згідно з тодішніми політико-релігійними поглядами, смертна кара та катування виконувалися лише у визначені дні – будні. У святкові дні забороня-

лось катувати і страчувати. Проте указом царя від 26 квітня 1639 р. було дозволено це робити щодо розбійників і «татей» (тать – крадій, хижак, викрадач, хто украв щось, хто краде за звичаєм, схильний до цього) [6, с. 600]. Це мотивувалося тим, що «вони самі як у прості дні, так і у святкові, православних б'ють і мучать, і вогнем палять, і до смерті забивають» [7, с. 226].

А. Курбський, коментуючи методи варварських розправ, зазначає, що застосовувались жорстоке бичування, шматування тіла жертви гострими металевими кігтями, обценьками, різання по суглобах, перетирання мотузками пополам не тільки чоловіків, але й «жон благородних», та інші безчесні й нечувані види мучення [8, с. 191–192].

Особливу жорстокість виявляв і Лже Дмитрій, який був прихильником масових катувань. Процедура катування у тодішніх органах дізнання («глубных избах» – органах місцевого врядування у Росії XVI–XVII століть, на які покладалися розшук і суд у кримінальних справах [9, с. 352]) стали звичним і повсякденним явищем. У правосвідомості людей стиралася межа між покаранням батоном і всюдозвільною катуванням.

Просвітник Франсуа Марі Вольтер писав, що катування застосовували як головний доказ, який має нав'язати жах усьому світу. Воно вело не до розкриття істини, а до непотрібного спричинення найбільшої смерті [10, с. 264–267]. Адже коли все тіло людини пронизує сильний біль, вона шукатиме собі якнайшвидшої смерті і, можливо, за допомогою катування не отримується того, чого хотілось, необхідної інформації.

Також Вольтер зазначав, що, читаючи тогочасні законодавчі акти і книги з правових питань, можна зробити висновок, що всіх їх писав кат. У книгах, писав він, зустрічаються «ці жахливі слова – підготовчі тортури, попередні тортури, екстраординарні тортури, тортури з обмовками відносно доказів, тортури без обмовок про них, у присутності лікарки, хірурга, тортури, вживані до жінок і дівчиць» [10, с. 264–267].

У Середні віки широке застосування тортур було пов'язано з розшуковою формою кримінального процесу. Тортури часто використовували у діяльності Інквізиції. Тортури були поширені також серед радикальних течій протестантизму; методам тортур приділено багато місця у трактатах з кримінального права Б. Карпцова [11].

Процедура катування на українських землях також була суворо вноормована. Спочатку кат показував обвинуваченому знаряддя тортур, і лише якщо підсудний відмовлявся свідчити, кат брався до роботи – як правило, розтягував людину на дибі та палив ступні свічками. При цьому кат не мав права завдавати каліцтва, оскільки якщо після трикратного повторення «дізнання» людина не визнавала себе винною, суд її мусив звільнити з-під варти (і таких випадків було чимало). Якщо ж обвинувачений давав викривальні зізнання, наступного дня він мав їх повторити вже без примусу у залі суду [2].

Втім траплялись значущі процесуальні порушення. Так, 1634 р. у Львові трьох жінок – Єву Грубарку, Доротею Смоличку та Єву Питлоху – звинуватили у чаклунстві. На дибі вони визнали провину, але у наступному судовому засіданні заперечили свої слова та розповіли про неприпустимі порушення процедури катування. Зокрема, Єву Грубарку брали на муки дев'ять разів. Однак за вироком суду їх такі страсти [12].

Нерідко фіксували катування у вигляді самосуду. Так, 1738 р. шляхтича Михайла Матковського катував натовп на чолі зі священником. На той час у Росії (Україні), як і у більшості європейських країн, більшість обвинувачених суд піддавав катуванню за відьомство: в Італії, Франції це були жінки – 78%; у Росії (70%) та Ісландії (90%) чоловіки [12].

Історик з Києво-Могилянської академії Катерина Дуса у своїй ґрунтовній праці «Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття», проаналізувавши архіви чотирнадцяти міст, встановила, що катуванням були норми матеріального права – «Саксонське зеркало», «Карлінський кодекс» чи приписи Бартоломея Гроїцького, за якими перед вибором страти здійснювалося катування [13].

Російський історик С. Мельгунов розповідає, що після революції 1917 р. у Росії у кожному регіоні протестувалася своя специфіка катувань. Наприклад, у Ставропольському карному розшуку практикували «гарячий підвал», «холодний підвал», «вимірювання черепа». У Луганську підозрюваних різали бритвою, обливали холодною водою, виламували нігті плоскогубцями. У Полтаві та Кременчуку багатьох священників саджали на кіл. Улюбленим способом коменданта Харківського НК було устроїти кинджал на сантиметр у тіло допитуваного і потім повертати клинок у рані. Після його допитів люди повертались у камери каліками: в одного на обличчі велике садно, не вистачає чотирьох зубів, під оком суцільний синяк; усіх синяків десятки; другого після допиту везуть у лікарню, де він помирає [14, с. 121–123].

Як можна побачити з історії, мотиви катування були такі: покарання за злочин; публічна демонстрація з метою залякування глядачів; примушування зізнатися у вчиненні злочину або відкрити якусь таємницю; насолода від завданих мук. У таємних товариствах і сектах складовою частиною обрядів були ритуальні катування. Але найчастіше катування застосовували для отримання зізнання, інформації про скоєний злочин чи осіб, які їх вчинили.

Катування може бути фізичним та психологічним, відповідними можуть бути і наслідки.

Фізичне насильство як прояв катування зумовлює настання часто тяжких і непоправних фізичних наслідків для катованої особи. Фізичні наслідки, спричинені катуваннями, різняться залежно від застосованих методів насильства. Ті, хто пережив катування, можуть страждати від численних симптомів, серед яких найчастіше спостерігаються: а) хронічний біль; б) головний біль; в) біль у спині; г) про-

блеми з ходьбою та іншими повсякденними рухами; д) неврологічні проблеми; е) проблеми із зубами [15, с. 9].

Багато які зі способів катування у формі фізичного насильства не залишають слідів на тілі людини, а отже, дуже важко одержати докази, які можна використати у суді. Тому важливо, щоб медичні працівники та особи, які здійснюють моніторинг прав людини, знали симптоми можливого насильства, щоб їх відшукати і зафіксувати. Коли є підозра у вчиненні катування, потрібно провести повний зовнішній огляд тіла людини і докладно задокументувати наявність таких ознак: а) схуднення через погане харчування; б) свіжі шрами, рубці; в) синці; г) переломи; д) опіки; е) крововиливи, кровотечі; є) проблеми із зубами; ж) неврологічні проблеми; з) проблеми з опорно-руховим апаратом. Отже, якомога швидше треба сфотографувати фізичні ознаки катувань [15, с. 10], а також звертатись по допомогу до лікаря для фіксації слідів.

При фізичному катуванні ознаки виявляють за допомогою спеціального медичного обстеження. При цьому звертають увагу на такі зовнішні ознаки: будь-які очевидні тілесні ушкодження, такі, як пухлини, забиті місця, порізи, обірвана шкіра або опік; будь-які труднощі при рухах, наприклад, при ходінні, підйомі сходами, сидінні, стоянні, нахилах або підйманні рук; будь-які відхилені форми або положення спини, рук або ніг [16, с. 28].

Для психологічного насильства характерні випадки, коли жертва зазнала умисних моральних катувань, таких як тримання в окремій камері, сексуальні приниження, погроза смертю або заповіданням шкоди членам сім'ї тощо [16, с. 28]. У таких людей нерідко порушується самоусвідомлення. Вони переживають психічну травму знову і знову, намагаючись уникати ситуацій, що нагадують катування, їм часто властиве сильне відчуття страху. Як свідчить практика, один із заарештованих у Кіровоградській області не витримав на черговому дізнанні катувань і викинувся з вікна. Ось як описав цю ситуацію один із постраждалих: «Коли адвокат вийшов, мене знову катували, а потім сказали: «Знімай штани, будемо підключати електричний струм до статевих органів. Це зламало мене вкрай».

Психологічні наслідки катування спричиняють недієздатність, вони характерні майже для всіх жертв катувань. Одним з найпоширеніших наслідків є відчуття у людини після катувань, що вона змінилася [17, с. 20–22].

Щодо соціальних наслідків, то катування – це «прихована» проблема у багатьох суспільствах. Люди, які їх пережили, нелегко відкривають свій досвід. Вони часто бояться відплати або переслідування; іноді навіть соромляться того, що пережили. Більшість почувається ніяково при обговоренні катувань. Тому багатьом із тих, хто їх пережив, важко пристосуватися до суспільства і продовжувати звичайне життя.

Деякі автори виділяють і психосоматичні наслідки катування. Здебільшого жертви кату-

вань страждають від болю в органах кількох систем, але при ретельному медичному обстеженні у більшості випадків не виявляється якоїсь хвороби, тобто біль має психосоматичну природу. Найчастіше психосоматичні скарги стосуються голови,

серця, шлунково-кишкового тракту та статевих органів [17, с. 22].

Отже, як ми вже переконалися, завдання і цілі катування сформувались ще у минулому, проте, на жаль, збереглися донині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аленин Ю.П. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступлений : автореф. дис. На соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Ю.П. Аленин. – Харьков, 1997. – 48 с.
2. Царица доказів: український варіант. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ord-ua.com/2012/06/05/tsaritsya-dokaziv-ukrayinskij-variant/page=2>.
3. Аналітичний огляд наукових статей з проблем вивчення особи злочинця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.criminology.org.ua/newsite/index.php?option=com_content&view=article&id=120:2011-01-24-12-06-23&catid=51:2011-01-24-10-07-47&Itemid=22 9.
4. Соловьев С.М. Сочинения : в 18 кн. / С.М. Соловьев ; отв. ред. Н.А. Иванов. – М. : Голос, 1993. – Кн. 4, т. 7–8: История России с древнейших времен. – 768 с.
5. Штаден Г. О Москве Ивана Грозного. Записки немца-опричника / Г. Штаден. – М. : Изд.М. и С. Сабашниковых, 1925. – 360 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – Воспроизв. с изд. 1955 г. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 4: Р–Я. – 688 с.
7. Памятники русского права / под ред. С.В. Юшкова. – М. : Госюриздат – Юрид. лит., 1952–1963. – 226 с.
8. Курбский А.М. История о великом князе Московском / А.М. Курбский ; Ун. рос. акад. образ. – М. : УРАО, 2001. – 163 с.
9. Советский энциклопедический словарь / науч.-ред. совет: А.М. Прохоров (пред.). – М. : Сов. энцикл., 1981. – 1600 с.
10. Вольтер Ф.М. Избранные произведения по уголовному праву и процессу / Ф.М. Вольтер. – М. : Госюриздат, 1956. – 340 с.
11. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка : приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml.
12. Интеллектуальна екскурсія за лаштунки судових процесів над відьмами та чаклунами на території так званих «руських» воеводств – Подільського, Волинського та, власне, Руського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/analitika/tsikavi-knizhki-z-vahtangom-kipiani-4.html>.
13. Катерина Діса Історія з відьмами. Суди про чари в українських воеводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kassiopeya.com/scripts/ajax.php?task=look_inside&id=y3mfurkvobxme.
14. Мельгунов С.П. Красный террор в России 1918–1923. Чекисткий Олимп / С.П. Мельгунов. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 352 с.
15. Попередження тортур в Україні. Виконання національних та міжнародних стандартів поведінки з людьми, що їх позбавили волі : [посіб. для персоналу правоохоронних органів та осіб, що проводять моніторинг прав людини] // Міжнар. рада реабілітації жертв тортур. – Копенгаген, 2003. – 205 с.
16. Психологічна енциклопедія. Сер.: «Енциклопедія ерудита» / упоряд. О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
17. Якобсон Л. Люди, які пережили катування – нова група пацієнтів / Л. Якобсон, П. Весті ; Асоціація психіатрів України. – К., 1994. – 80 с.